

Antwerpse vondelingen in Esbeek opgenomen

door Jan van Helvoirt

Rond 1600 werden regelmatig weeskinderen en vondelingen vanuit Antwerpen in de Kempische dorpen uitbesteed: ook in het huidige Nederlandse gedeelte. Stuwende kracht was het Burgerlijk Armbestuur van Antwerpen, ook wel genoemd de 'Camer van den Arme'. Voor de opvang kregen de pleegouders een geringe geldelijke vergoeding.

Naarmate het kind mee kon helpen in de huishouding of op het boerenbedrijfje verminderde die geldelijke bijdrage. Blijkens een visitatie in het jaar 1643 waren er b.v. in Vessem 8 en in Wintelre 12 kinderen.¹ In datzelfde jaar 'woonden' er in Hilvarenbeek zelf vier weesjongens. Tijdens de bezoeken vanuit Antwerpen werd een eenvoudig visitatie-rapport opgemaakt.

Zo werd Hansken Verreycken *audt 9,5 jaaren wel bevonden en seer wel gehauden (...) eenen seer frayen Jonghen*. Daarentegen was de ruim 8 jaar oude Johannes Huybrechts, die in de kost was bij Embrecht Jan Aert Stevens en zijn vrouw Anneken, *wel gehauden ende bevonden met een quaet schorft hooft*.

Jan Joris in de Groenstraat

Onze Esbeekse vondeling wordt door de aalmoezeniers (de lekenbestuurders van de Camer) niet bezocht. Een *attestatie vanden Heeren Pastoor* moest voldoende zijn.² Daarom komen op 29 juni 1643 twee *loffwaerdighe* mannen uit Esbeek, Dierck Donckers en Jan Adriaen Cornelissen (Maes), in de kerk van Hilvarenbeek voor de vicaris en onderpastoor Wouter Beersmans³ getuigenis afleggen. Jan Joris, oud twee jaar en drie maanden, was *een vundelinc kint van Antwerpen*.

Toen Jan Joris acht dagen oud was werd hij 's avonds om negen uur voor het St. Joris Godshuis in de Bervoetsstraat in Antwerpen bij de St. Joris kerk te vondeling gelegd. De tweede naam zal hij wellicht te danken hebben aan die vindplaats. Zijn roepnaam, hij was al wel gedoopt, vond men in een bijgevoegd *briefken, daer stonde in geschreven, dit kint is kersten gedaen, en geheeten Jan*.

Dit jongetje, ook wel *knechtken* geheten, was gewonden in twee rode doeken, *twee lijnwaete doexkens, een bagijntien met een mutsken, eenen nieuwen wendel anders niet*. De Kamer van de Armen *beweght tot bermherticheyt*: men stuurde het kind naar het Antwerpse vondelingenhuis.

Jan Joris bleef twee maanden in dit tehuis, dat gelegen was in de St. Rochusstraat, waar nu het Tropisch Instituut staat.⁴ Om aan te sterken kreeg hij hier, zoals gebruikelijk, de borst van een van de 'memmen'!

De twee eerdergenoemde Esbeekse boeren waren de burens van Adriaen Jan Schilders. Daar was het jongetje ook als baby van drie maanden ondergebracht: onder *den gehuchte oft hertganc van Esbeek, geheten de groene straete*.

Of, zoals de archieven van 6 juli 1641 vermelden: *Jan Joris, oudt 3 maenden, is aengenomen bij Adriaen Jan Schilders, de vrouw Anneken, tot Hilverenbeeck (...) tot vierentwintich guldens tsiaers*. Dit bedrag werd normaal per jaar met een gulden of meer in mindering gebracht. Want: hoe ouder het kind, hoe minder de armmeesters betaalden.. Blijkens het visitatierapport van 1643 beurde Adriaen Schilders ook nog maar 22 gld. per jaar.

Over de ontvangen gelden moest overigens volgens een schrijven d.d. 25 jan. 1679 een goede administratie gevoerd worden!

Dan worden nl. door d'Heeren Officieren, Schepenen ende Geswoorens binnen de Vrijheyte ende Heerlijcheyte van Hilvarenbeeck *ordonnantie ende statuyten beraemt ende gearresteert*. Punt 4 stelt aan de orde: *..alsoo dagelijx veele ende menichvuldige clachten voorkomen dat verscheydene voogden van wesen ofte onmondige kinderen, ofte wel van eenige nonsente persoonen veele ende lange jaren nalatich ende negligent blijvenomme van hare administratie*

*ontfangh ende uytgaaf te doen.*⁵

Men werd gewaarschuwd dat *op peene van eene gulden thien stuyvers* de rekeningen *alle drie ofte uytterlijck vier jaren* overlegd moesten worden. Bovenstaande gold echter niet voor kinderen van buiten de Heerlijkheid!

Volgens onze Esbeekse getuigen was *het knechthen gesont ende noch inden leven, gaende ende staende ende alles in goeden doen*. Met de eigen zoon van Adriaen, Jan Adriaen Schilders geheten, ging het een aantal jaren later lichamelijk minder goed! In 1664 kreeg Jan, hij woonde toen met zijn ouders aan het Spaaneind tegenover Dielis Bruers, met een houweel zo'n geweldige klap op zijn hoofd, dat zijn hersenpan zowat verbrijzeld werd!

Mr. Jan van Campenhout noteerde *dat de schotel des hoofs is geborsten geweest ende gebroocken*. Zeventien tot achttien *stukken vant beckeneel syn vuytgehaelt* vervolgde de chirurgijn en presenteerde de rekening. De vader van Jan was echter niet bij machte het verschuldigde bedrag te betalen.⁶

Hoe lang Adriaen Jan de vondeling in huis gehad heeft is noch exact te achterhalen. Vaak werden de kinderen op 12 à 13 jarige leeftijd teruggehaald naar internaten in Antwerpen. Door een ambacht te leren hoefde het kind niet langer op de 'Camer' te blijven steunen.

Onze Jan Joris was echter nog maar nauwelijks 10 jaar toen hij op 20 juli 1651 door de armmeesters teruggehaald werd naar het Vondelingenhuis.

Dan werd hij van daaruit op 8 mei 1654 overgebracht naar het Knechtjeshuis, het jongensweeshuis.

Op 21-jarige leeftijd wordt hij in Antwerpen bij een ambachtsmeester geplaatst. Het zogenaamde 'bestedboek' waarin we gegevens zouden kunnen aantreffen omtrent die leerperiode, is niet bewaard gebleven.⁷

Normaal gesproken werd met de ambachtsmeester een termijn van vier jaar afgesproken: twee jaar tegen betaling en twee jaar voor de kost. Jan Joris zou dus op zijn 25e levensjaar ontvoogd zijn, hetgeen zeer aannemelijk is.

Rijk is het pleeggezin Schilders er in elk geval ook niet van geworden. In het verpondingscohier van 1656 was Adriaen immers de minst belasting betalende boer: f 1:5:8.8 Verhuisd vanuit de Groenstraat, omstreeks 1650, verkocht hij wederom op 14 juni 1675 *zijn huysken ende aenlaeghsken met nieuw erff tegens de deur van Dielis Claessen Bruers* aan het Spaaneind. In 1990 groeven wij precies daar een holle boomstamp op, toen de stal van Veron uitgebreid werd!

Ondertussen verging het zoon Jan Adriaen financieel ook niet zo best! Het gedoentje dat hij in 1669 voor f 270,-, nu in de Groenstraat even voorbij S. Timmermans, op zijn naam kreeg, moest hij twintig jaar later noodgedwongen laten liggen. Hij kon de belasting niet meer opbrengen!

Kapitalist, drapenier, lakenkoper, bierbrouwer en president van het schepencollege van Hilvarenbeek, Thielman Lemnius, geboren op de Tulderse Hoeve, kocht de boerderij van Jan Adriaen Schilders. Eigenlijk was het niet meer dan een bouwval!⁹

Deze Thielman kocht trouwens wel meer Esbeekse bedrijfjes. Boerderijtjes in de Groenstraat en in de Lare die *desolaat ende onbebout* bleven liggen.

Waar Jan Joris zijn prille jeugd en kinderjaren in Esbeek doorbracht is duidelijk aan te geven. Dank zij het toponiemenonderzoek weten we dat de aanstede van de eerste getuige Dierck Donckers lag, waar nu de Adriana-hoeve staat in de Groenstraat.

Daar, waar nu de witte woonboerderij 'Eshove' staat, geeft de kadastrale kaart van 1828 twee boerderijtjes. In het tweede woonde getuige Jan Adriaen Cornelis Maes. In het eerste groeide onze vondeling op. Wat er van onze Jan Joris na zijn 25e jaar geworden is, hebben we niet kunnen achterhalen!

Pierken en Hansken in de kost bij 'den Bok'

In 1617 boert Heyndrick Cornelissen Celen te Esbeek op Dun. Zijn zoon Aert was een redelijke boer en werd in 1656 aan verponding aangeslagen voor f 10:16:12. Diens zoon Hendrick Aert Celen bracht het er slechter van af. In een attestatie verklaren de schepenen van Hilvarenbeek dat de borgemeester op 29 maart 1714 geprobeerd heeft om publiek en voor alleman de erfelijke goederen van Hendrick te verhuren.

Meer dan drie eeuwen later zou hier uitspanning 'In den Bockenreijder' ingericht worden! Enkele percelen die tot die boerderij behoorden waren: *den dries de geul, d'lant daerneven, de groese opde geul, d'lant daerneven, het buchtjen daer beneven, vreyssen acker, het lant op de geul, het heyvelt daer teynden gelegen*.¹⁰

In 1617 blijkt Pierken Andriessen uit Antwerpen op deze boerderij *besteet* te zijn. Hij is dan 4,5 jaar en Heyndrick Celen krijgt een vergoeding van 16 gld. per jaar. Doch dit Pierken zou niet het enige weeskind zijn dat hier in dit huisgezin op Dun ondergebracht zou worden. Lijntien Adriaenssen uit Reusel die gehuwd was met Adriaen Janssen, was jarenlang bemiddelaarster voor het plaatsen van weeskinderen en vondelingen in de Kempen.¹¹

Zo had ze op 27 juni 1614 o.a. Jacob Kerckhoff, oud 1 jaar, voor 22 gld. aangenomen. Op 1 september stierf hij echter al. Op dezelfde dag had Lijntien de 6 jarige Dierick Dicvoort, *ondercomen ende miserabel*, in huis genomen. Dit laatste nu, was *een wisselick in plaetse van den sone van Lijntien Adriaenssen nu wesende int vondelinck huys*.

Het betrof haar 15 jarige zoon Bartholomeus die zij bij de 'Camer van den Arme' in de kost deed, misschien omdat hij dan beter en uitgebreider onderwijs zou kunnen genieten. Op 19 juni 1615 wordt zoon Bartholomeus *pro memorie* geruild tegen de 1,5 jaar oude Hansken van Swijnen.

Als in 1619 Bartholomeus definitief in Reusel komt wonen, hij zal later als Bartholomeus Spormans de Reuselse geschiedenis ingaan, wordt Hansken ondergebracht *onder Hilverenbeek bij Leegemier*. Het blijkt wederom Heyndrick Cornelissen Celen op Dun te zijn. De vergoeding bedroeg 14 gld. en liep tot in 1626 terug naar 10 gld. per jaar.

Op 9 december 1628 zal Hansken Esbeek verlaten: *thuys cummen ende int vondelinck huys gesonden*, het internaat voor de kinderen. Op 16 jarige leeftijd, 3 februari 1629, wordt Hansken *int jongenshuys ghesonden*. Dit is het internaat voor de oudere jongens, ook wel het Knechtjeshuis genoemd. Het voorgebouw van de Technische School op de Paardenmarkt te Antwerpen is nog een gedeelte van dat Knechtjeshuis.

Een tegenhanger van dit jongenshuis was het Maagdenhuis, gelegen aan de Lange Gasthuisstraat te Antwerpen.¹² In Hilvarenbeek werden overigens midden zeventiende eeuw een aantal weesmeisjes in de kost gedaan. In 1646 wordt de bijna 13 jarige Mariken Hermans, ondergebracht bij Claes Hendrixssen en zijn vrouw Grietgen, *bevonden wel gehauden thuys te comen*. Blijkens enkele visitaties in 1653 verblijven in Hilvarenbeek de 14 jarige Mayken Bavo en de 9 maanden oude Jenneken vander Doenck. De eerste is *wel gehauden dan cleyen en loopende ooghen*, terwijl de tweede *een slap kindt* genoemd wordt.

Toen bovengenoemde Mayken overigens in 1643 gevisiteerd werd, zat er al duidelijk geen groei in: *twee cromme armkens en twee cromme ribben*. De 7 jarige Mayken Havers die bij Jan Poelen inwoont is echter *een fraij kint!* Dat geldt ook voor de 12 jarige Susanneke Sybrechts die bij Jan Diepens weduwer (=weduwenaar) woont. Dit *fraij en gesont meyken wordt geordonneert te leveren* aan Willem Janssen. Deze Willem Janssen zorgde samen met zijn vrouw Dingen voor plaatsing van Antwerpse kinderen in Hoogeloon en naaste omgeving!

Sluiten we deze lijst met 'Hilvarenbeekse meisjes' af met de gezonde jonge knaap Joseph de Roij. Hij is via bemiddelaarster Dingen Janssen (op 9 jan. 1649 oud 7 weken opgenomen) in Hilvarenbeek terecht gekomen, wel opgevoed en onderhouden bij Peeter Cornelis Naykens en zijn vrouw Mayken. Deze Joseph *moet 't huys comen tegen dat de kleeren versleten zijn!*

Dat gebeurde exact op 20 augustus 1660: *thuis gecomen en int vondelinckhuijs gesonden*.

Hilvarenbeeks Maagdenhuis

Op 10 april 1609 laat Mayken Jan Hendrick Janss. van Gorp haar testament opmaken. Op voorwaarde dat ze voor haar ziel, die van haar ouders en haar vrienden zullen bidden, zullen *alsdan den schamelen meyschen vuytgespijnt wordden*.¹³ Hen staat te wachten: *het broot van een halff mud roggen, item tsestich pont gereukt specx, een lop erweten ende pegel kijnt off schamel meijschen eenen pot biers*. Ook worden de *huysarmen vuytgespijnt opde voirs*. *Lieve Vrouwe Dagh visitatie*.

Vervolgens moet van 300 gld. *gecreeert te wordden jaerlijcke rente tot onderhoudt van schamel maegden, sijnde in het maegden huys alnoch tordineren by Barbara van de Ven, naergelaten wijlen Mr. Jan Casteleyns*. Er wordt beschreven in het testament dat *haer voirs. huys ende hoff daeraenliggende tot een schamel maegden huys* zal worden. Er zullen in de toekomst *vijff int tgetal daerinne woonen, te weeten twee inde keuken, twee inde camer ende een in het backhuysken*. Dan volgen een aantal fundaties waaruit de zaak gefinancierd moet worden. Tot onderhoud van de genoemde *schamel dochters ende huysse een mudde erfrogge gelost bij een persoon van nedermiert*.

In een akte van 22 december 1609 wordt de ligging van het toekomstige maagdenhuis nader gelocaliseerd: *omme haerder beyde huysse ende hoff geleghe tot hilvarenbeeck in de coeystraete*.¹⁴ Bij binnenkomst zullen de maagdekens elk moeten *geven twelff guldens int aennemen off inne comen int voirs. huysse tot prouffijt ende onderhoudt*. Maar in het geval dat iemand *soo schamel waeren dat zij dese twelff guldens nyet off qualijck int inne comen kosten begeven* zou dit voorgeschoten worden en verrekend worden als zij het opvanghuis verlaten zou. Toch blijkt dat na alle goede bedoelingen en voorbereidingen het Maagdenhuis in Hilvarenbeek er toch niet gekomen is!

Van alle leeftijden

Tot slot moeten we constateren dat in onze omgeving soms heel jonge kinderen ondergebracht werden. Zo was Henricus Coolvliet pas 10 weken oud toen hij bij Adriaen Joris en diens vrouw Janneken geplaatst werd, aldus een visitatie van 9 juni 1660. Een enkele andere keer zijn het juist ouderen die op eigen verzoek of op verzoek van de pleegouders hier langer mochten blijven wonen.

Zo had Ariaen Aerts uit Casteren twee minder-validen in huis. De 28 jarige Margriet Argenteau *heeft een quaet been en is simpel*. Liesebet Pasquiers, 33 jaar en *gebult en seer kleyn*. Samen beurde Margriet wel 70 gld. per jaar! Daarentegen had Anthonie Janssen de knaap Janbaptist, oud 23 jaar, *eenen starcken knecht wel gehauden dan niet wel wijs slechts in huis voor den cost en noch eens oft twee maels te cleeden!*

Helemaal uitzonderlijk is Hans Semsdael die in Hilvarenbeektrouwde en twee kinderen had op te voeden. In 1660 werd vanuit Antwerpen besloten *de betalingen te continueren tot 30 gld. maer de kinderen namaels niet aen te trecken!*¹⁵

Noten:

1. T. van der Aalst, Antwerpse pleegkinderen in de Hooge Dorpen tijdens de zeventiende eeuw. 2, in: *De Heym-raeder* jrg. 4 nr. 4 1996.
2. Archief O.C.M.W te Antwerpen. inv. nr. KH 1006, los bij folio 469. Dhr. Van der Aalst deed mij dit archiefstuk toekomen en mede dankzij hem kon ik dit artikel uitwerken.
3. Wouter Beersmans vestigde zich in de Gelderstraat. Hij noemde zich in 1647 'vice pastor' en in 1656 'vicaris tot Rovaert'. Zijn ambtsverhuizing van de kerk te Beek naar de schuurkerk moet gezien worden in het kader van de Vrede van Munster, waardoor de roomsen hun diensten 'in de cluyse' te Rovert moesten onderhouden.

4. Mededeling door Peter Beersmans uit Moerzeke bij Antwerpen bij brief d.d. 4 juli 1997.
5. O.A.A. Hilvarenbeek nr. 94 f 16.
6. L. Adriaenssen, De Heerlijke hoeve van Tulder, in: *Esbeek niet van gisteren*, Esbeek, 1989. p. 324.
7. Archief O.C.M.W. te Antwerpen. Brief van Dirk Verhelst d.d. 10 juni 1997.
8. O.A.A. Hilvarenbeek nr. 521.
9. L. Adriaenssen, 1989. p. 322.
10. O.A.A. Hilvarenbeek nr. 521.
11. Mededeling Th. van der Aalst bij brief d.d. 3 juli 1997.
12. Mededeling P. Beersmans bij brief d.d. 4 juli 1997.
13. R.A. Hilvarenbeek, N 4307, f 26v, 10 april 1609.
14. R.A. Hilvarenbeek, N 4307, f 29v, 22 december 1609.
15. Bewerking visitatie-rapporten door Th. van der Aalst.